

A Fábry-kutatás néhány problémája

Információval kell kezdenünk: 1976 áprilisának második felében, a kelet-szlovákiai kerületben megrendezett V. Fábry Zoltán Irodalmi és Kulturális Napok keretében tartották meg Kassán az egész napos Fábry-szemináriumot. Ez nem is annyira összegező, mint a kutatást elindító jellege miatt jelentős (az előadások érintették Fábry személyiségét, kapcsolatait kortársaival, a Fábryt ért Ady-hatást, az író stílusát, sőt még a kiadással kapcsolatos egyes problémákat is — Batta György, Csanda Sándor, Turczel Lajos, Benkő László, valamint Fónod Zoltán referátumai alapján). Alábbi, a Fábry-problémákat jelző írásunk részben ezekhez kapcsolódik.

A vártnál szorosabban köthetők a problémafelvetések ahhoz a tudományos ülésszakhoz, amelyet valamivel a kassai Fábry-szemináriumot megelőzve, Budapesten rendeztek. A Magyar—Csehszlovák Történész Vegyes Bizottság tudományos szemináriumáról van szó, amelynek témája *A nemzetiségi kérdés a két világháború között* volt. Feltétlenül biztató, s jó arról szólni, hogy ezen az ülésszakon mind a cseh, mind a szlovák, illetve a magyar történészek rendkívül *kritikusan* és *önkritikusan*, nem kevésbé *elmélyülten* és rendkívül differenciáltan vizsgálták az úgynevezett legkényesebb kérdéseket is. Amint a Vegyes Bizottság Magyar Tagozatának elnöke — Arató Endre — megjegyezte: fel kell vetnünk a kérdéseket, szembe kell azokkal néznünk, az utókor, az utánunk jövők meg fogják ezt tenni, s vannak feladatok, melyeket *nem lehet holnapra halasztani*. Súlyos és átkos örökséget kaptak országaink, népeink, örökséget, melyben — Radnóti Miklóst idézve — „míg balhitekben hitt s tajtékozott tétveget, befönták életét vad kényszerképzetek”.

A „jobbik fél”, a haladás tábora — köztük Fábry Zoltán — már akkor írta, mondotta: nem ezt akarjuk, nem így akarjuk. Egész életműve, antifaszizmusa erre bizonyíték.

*

Amikor a magyarországi Fábry-kutató — néhány gondolattal — be kíván kapcsolódni a csehszlovákiai, s a közép-kelet-európai Fábry-életmű stúdiiumainak gondolatrendszerébe: problémákat szeretne jelezni; gondolatokat tovább adni; azt szeretné sugalmazni — mily fontos a Fábry-életmű kutatásában (is) az együttműködő, párbeszédet folytató, kollektív munka. *Nemzetközi* igényűen is. A szaktudományokra — mint ez világosan kiderült — nem csekély feladat vár: az irodalomtörténetírásra, a nyelvészetre, sőt a történettudományokra is. Közös feladatokról van szó, amelyekhez nagy segítséget kell nyújtania — intenzív résztvevőként — a könyvkiadásnak is.

Ma már világos: nem csak a *teljes* Fábry-életmű kiadására lesz szükség, hanem *Fábry Zoltán összes műveinek szövegkritikai kiadására*, ily módon szakavatott filológiai vizsgálat után helyet kaphatnak a kötetekben a még ki nem adott, lappangó cikkek, tervek, vázlatok (mint például az *Ady igaza*), s nem utolsósorban — nem is egy kötetben, Fábry Zoltán levelezése. A Fábry-házát Stószon már megnyitották, s remélhető, hogy az elmélyült kutatómunkának nem lesz akadálya. Komoly, nagy feladatról, feladatsorról van szó, amely — tartalmilag — máris, előlegezve is indokolja a már említett kollektív munkát.

Egy, a Fábry-életmű *problémát* boncolgató, kritikailag is elemző monográfia mellett szükség van hiteles és részletes *Fábry-biográfiára* is. Ebben egyet kell értenünk a kassai Nagyidai Ernő ügyvéddel, a Fábry-hagyaték jogi letéteményesével (I. Fábry Zoltán végrendeletét: Élet és Irodalom, 1970. július 11., valamint Hét, 1970. augusztus 2.), aki gyakran és már régebből szorgalmazza ezt. *Nem is formális* a kérdésfeltevés: *biográfia* vagy *Fábry-problémák*? sokkal dialektikusabban összefügg-

nek ezek; annál inkább, mivel az *időrend* és a *tipológia* állandóan és erősen keverednek; sőt — mint a tapasztalat mutatja — az utóbbi gyakran elnyomja az elsőt, melynek, persze megvan az oka: bizonyos témák (*vox humana*, erkölcsi realizmus, antifaszizmus stb.) „mániákus monotoníával” — Fábry kedvenc használata ez — térnek vissza a Fábry-életműben. Pedig egy részletes biográfia nemcsak a *tipológia változásait*, történelem adta és nyújtotta váltásait mutatná be, történelmi fejlődésében, meg is teremtvé végre a *stószli ellenremete* realitását is. (E sorok íróját is meggyőzték az érvek, az anyag objektív természete, hogy erre is szükség van, nem csak a Fábry-problémák felvetésére, elemzésére stb.).

A Fábry-életmű periodizációjának segítségével gondosabban és pontosabban vonható majd egységbe az *időrend* (most a Fábry-biográfiát értjük ezen), valamint a *tipológia* (Fábry-problémák). A biográfia árnyaltabbá teszi, azzá teheti a mindig szuggesztív erővel jelentkező és az újra és újra visszatérő tipológiai egységeket. A kettő ötvözete jobban kibontja a *stószli életformát* és *Fábry Zoltán személyiségét* is.

Mindezt erős kritikai igényvel, s Fábry Zoltán iránti tisztelettel kell végiggondolni, elvégezni és — megvalósítani; megerősítve azt, amit az író ötven esztendőn át hirdetett: *életműve középpontjában az antifaszizmus* állott.

Nagyon lényegesnek tartjuk — a fentiek miatt is — a Fábry-életmű periodizációját, amelynek egy részét az íróval együtt végeztük el, Stószon (s ezt Fábry az 1968. X. 28. levelében írásban is rögzítette). Ez a periodizáció szépen „simul” — néhol eltér ugyan — a *Vigyázó szemmel* korszakolásához. Érthető, hogy ehelyütt az író által is rögzített periodizációt közöljük — szembeesítve a *Vigyázó szemmel*-ével:

1. 1920—21.: nacionalista, kisebbségi attitűd: „Szomorú szemmel”;
2. 1921—22.: az expresszionizmus kezd ekkor hatni; az „Otto zur Linde”-cikk;
3. 1923—25.: Emberirodalom — ennek utolsó dokumentuma, s a radikalizálódás első jele a Korunk-ban az „Epistola in carcere...”;
4. 1926-tól: a radikalizálódás ideje; a szovjet irodalomhoz fordulás; J. Reed költetének fordítása stb.

Ezeket tehát Fábry Zoltánnal együtt végeztük el; most csak annyit említve, hogy az 1935-ös korszakhatárnak igen nagy jelentőséget tulajdonított (Komintern VII. kongresszusa); erről később — más összefüggésben — még szólni fogunk. Most inkább az összehasonlítás a *Vigyázó szemmel* korszakaival az érdekes és figyelemre méltó; ezt szintén maga Fábry Zoltán állította össze, szinte élete utolsó heteiben. Ez így alakul: I. Szomorú szemmel (1920—24); II. Szigorú szemmel (1924—1934); III. Riasztó szemmel (1934—1938); IV. Vigyázó szemmel (1948—1970). Csupán annyit jegyzünk itt meg: a kötet túlságosan nagy időegységeket vesz fel; kiváltképpen a II. periódusban kirívó ez; viszont igen találó és pontos a II. és III. közötti határvonal meghúzása. Tanulságos és érdekes lett volna: ha maga az író „taglalja” az 1945—1970 közötti huszonöt évet... S kellő figyelmet fordíthatott volna élete utolsó évtizedének „Fábry-renezánszára”.

A fentiekkel összhangban további, néhány — véleményünk szerint — lényeges mozzanatra a jövőben fokozottabb figyelmet kell fordítani.

Alaposabban szemügyre kell venni ismét a *vox humana* tartalmi értékváltozásait (továbbfejlesztve azt, amit 1959-ben már felvetettek; I. Irodalmi Szemle, 1959. 4. sz. 565—585.). A filológia és az ideológia, a tényanyag és a megközelítési mód — egyforma és azonos szerepet kap; hiszen bizonyos „izgató” pontok itt is találhatóak, amelyeket alaposabban, árnyaltabban kell megközelíteni (vö. *Fábry Zoltán kortársai szemével*. 1973. 458—462.). Elképzelhető, hogy e kérdésben Fábryt is korrigálni kell, mivel olyan elemzéseket kell végezni, amelyeket — sajnos — ő elmulasztott. Az ő személyének, emlékének, a Fábry-életmű megbecsülésének tartozunk ennyivel.

Sok szó esett Fábry Zoltán (és Földes Sándor, meg Forbáth Imre, s részben Györy Dezső lírai) expresszionizmusáról, szeretnénk utalni a már jelzett kassai Fábry-symposion egyes felszólalásaira, utalni a „Meghallói a Törvényeknek” című kötet (1973) egyik tanulmányára (112—122). Az erre vonatkozó anyag állandóan bővül, hiszen fel kell hívnunk a figyelmet olyan kötetre, mint *A modernizmus* (1975);

annak részben oppozíciós állásfoglalását feltétlenül figyelembe kell venni: történelmileg — és a Fábry-életműben — az expresszionizmust „helyére kell tenni”, s nem túlkompenzálni e problémát, sem így, sem úgy. Világos — ezt maga Fábry is hangsúlyozta —, hogy az expresszionizmus maga is bomlástermék volt (vö. Európa elrablása. 1966. 393.; vagy Hazánk, Európa 1967. 299. stb.); de vele együtt (ti. Fábryval) alig tagadhatók: a legjobbaknál előremutató is volt, „átváltódott, átlényegült a felismerés konzekvenciájával, a változás tettévé, a változtatás szavává, savává és gesztusává...” Marxista szellemű, s abszolutizálástól tartózkodó további elemzésekre van és lesz szükség.

Az előbbinél sokkal nagyobb munkát igényel, mivel rendkívül összetett jelenlétről van szó: a szocialista realizmus, a valóságirodalom, s a Fábry megfogalmazta „erkölcsi realizmus” kapcsolatának vizsgálata. Ez már a Fábry-életmű lényegétgerincét érinti. Rendkívül problematikus. Mert — nem is azonosíthatók; de szembe sem állíthatók mereven egymással. A *Valóságirodalom* című kötetének előszava némileg (bele)világít e problémába; néhány levél Fábrytól tanúság erre: ő maga sem értette azonosan a fentiek kapcsolatát (l. Forrás, 1970. 6. sz. 16.) Diametrális kapcsolatot látott az író ezek között. Némelykor analógiát. Ezt a problémakört — annyira összetett és ellentmondásos — valóban csak jelezni tudjuk, hiszen egész monográfiát — korjelenségeivel együtt — igényel alapos kifejtése. Íme, itt az az egyik pont, amely: jelzi a tipológia oly aggodalmas szembeállítását az időrenddel stb. S mindehhez például fölidézünk a Thomas Mann-párhuzamot, amelyet Fábry Zoltán 1968 őszén mondott el Stószon, hogy ti. életművében „a humanizmus determinálta a szocializmust, a szocialista humanizmus ebből kristályosodott ki”. Tulajdonképpen — folytatta, nem csekély ámulatomra — „a Thomas Mann-i kritikai realizmust alkalmazza szocialista módon” (vö. Irodalmi Szemle, 1969. 6. sz. 487.). Úgy véljük, „kérdőjelként” — ehhez az egész problémakörhöz — most ennyi is elegendő.

Más természetű kutatási terekre vezet el bennünket Fábry Zoltán „népfront”-korszaka, és az ezzel kapcsolatos antifaszizmus. E kettőt nem lehet egymástól elválasztani: hiszen — mint ő mondotta el Stószon, 1969. augusztusában, egy nyár végi napon — e korszak a párttagságot jelentette számára; az aktív antifaszista korszakának kezdetét, illetve megerősödését. E problémakör a történettudomány, illetve a munkásmozgalmi-történeti kutatás területeire kalauzol el. (Párttagságának történetére nézve: l. levelét — 1964. X. 17. — Forrás, 1970. 6. sz. 13.). Irodalom, ideológia-történet, munkásmozgalmi történet fonódnak e ponton össze, hiszen amit akkor Fábry erről elmondott, szorosan kapcsolható a Komintern népfront-politikájához (vö. Komintern V. Dokumentumai. 1975. 414—437., G. M. Dimitrov: Egységfront, népfront, szocializmus. 1974. 97—176. és 177—209., magyar vonatkozásaiban egyet említünk: Molnár Erik tanulmányát Révai József történelemszemléletéről, Kritika, 1966. 7. sz. 6.) Ezzel összefüggésben bonthatók a közép-kelet-európai progresszió, baloldali progresszió (szándékosan használva a megjelölést) szellemi erővonalai, a párhuzamok Fábry, Molnár Erik, Révai József, Lukács György, Gaál Gábor, távolabbról Bartók elvei között; úgy tűnik, behatóbb vizsgálatot igényel az egykori Korunk- és Fábry-kapcsolat. Mindezekkel Fábry Zoltán antifaszizmusának forrásait is szemügyre kell venni. Meglehetősen széles skálát kell figyelembe venni, mivel: a felsoroltak eszmevilága nem korlátozódik az antifaszizmusra, viszont az antifaszizmus kategóriájába nemcsak a kommunisták eszmevilága tartozik. (Itt szeretnénk megköszönni Nemes Dezsőnek, hogy — egy levelében — erre kínos pontossággal felhívta figyelmünket.) Ugyanakkor nem foglalkozhatunk azzal a konfrontációval, mely Molnár Erik és Révai József *megközelítési módszeréből* következik, s egykor vita tárgyát is képezte (ennek bőséges irodalma van).

Mivel a közgondolkodás tudattartalmaira erős befolyást gyakorolt, és bizonyos legendákra is alkalmat nyújtott: szólnunk kell egy különösen „izgalmas” Fábry-műről, *A vádlott megszólalról*, mivel megítélése körül különféle szemléletek kaptak lábra. E helyütt röviden az alábbiakat kívánjuk megjegyezni:

a) *A vádlott megszólal* — nem egyetlen az egész Fábry-életművel, mint sokan,

tévesen vélik, tudják, értelmezik; viszont megfordítva is igaz: része ennek az életműnek, *Az éhség legendája*, a *Korparancs*, a *Fegyver s vitéz ellen*, a *Palackposta*, az *Európa elrablása* írójáénak; b) Fábry Zoltán ebben az írásában (egy) bizonyos, tragikusnak is mondható, történelmi mozzanatot rögzített; c) ma már csak úgy értékelhető igazán *A vádlott megszólal*, ha ehhez hozzáolvassuk a *Vigyázó szemmel* záró cikkét: Nincs elveszett poszt (ti. a kisebbségi problémát érinti ezekben Fábry). Az író az utóbbiban, tehát az élete végén keletkezettben — sok mindent „helyére tesz”, kellő és szükséges történelmi tanulságokkal; d) az egykori, egy esetleges — 1947-es magyarországi kiadás nem lett volna szerencsés, sőt sokat rontott volna, hiszen ekkor már a magyar és a csehszlovák párt- és kormányzervek felvették — a helyzet normalizálásának igényével — a kapcsolatot (vö. Arató Endre: *A magyar-csehszlovák viszony ötven éve. 1969. 76—77.*). Mindennek hangot kellett adnunk, még akkor is, ha — úgy tűnik — „hálátlan” feladatra vállalkozunk.

Ugyanakkor azt is látnunk kell: Fábry Zoltán életművét nem lehet válságsorozatok halmazának feltüntetni. A Fábry-életmű nem „válságtermék”. Nyilvánvaló, hogy helyesebb — tudományos analízishez folyamodni.

Fábry Zoltán korán leszámolt a Nagy-Magyarország szemléletével; leszámolt egy hamis illúzióval. Erre különben szépen mutat rá a *Felvidéki szellem* (Palackposta) első, nagylélegzetű mondatával, mintegy kinyilatkoztatással: elítéli „az eddig volt, tespedt, konok, elmeszesedett, beteg magyar életet...”, megveti és elítéli a virtuális Nagy-Magyarország mellett a Horthy-féle Magyarország határrevíziós, soviniszta-nacionalista demagógiáját is, mely erőteljes léptekkel haladt a fasizálás felé.

Fábry Zoltán pedig igen korán, Európában az elsők között figyelt fel a fasizmus szennyes eláradásának veszélyére.

A Fábry-életműnek nagyon sok tanulsága, figyelmeztető mozzanata van. Ezek közül igyekeztünk néhányra (rá)irányítani a figyelmet.

